

Т. Шанін робить висновок, що «кожний селянин на зібраннях знав різницю між істинними бажаннями та реаліями, з якими потрібно жити» [5, 208]. «Вони приймали рішення про політичний виступ, але не були готові прийняти тактику революційної боротьби» [5, 211]. Селяни розуміли обмеженість власної політичної організації: намагалися до мінімуму звести насилля, відкидали ідеї та гасла інших політичних сил. Арешти політичних лідерів ВСС призвели до того, що у Думу прийшли справжні представники з народу, які об'єдналися в Трудову фракцію і висунули вимоги, які не різнилися від вимог ВСС [5, 212].

Незламна віра більшості населення – «всезагальне зібрання Росії повинне привести до очевидного висновку про землю і свободу», «вперше візьмуть участь селяни», «більш реалістичніше оцінювали сили уряду і відносно відданість та стійкість армії» [5, 198].

Зауваживши на недовготривалість існування, незначній кількості документного підтвердження існування ВСС у багатьох місцях «значна частина його акцій ніколи не була зафіксована на папері. ... як через причину секретності, так і за неграмотності багатьох його прихильників» [5, 192]. Відзначає, що територіальна присутність представників на з'їздах дає можливість зробити висновок «лише відносно нечисленних представників західних губерній. Це також означало, що організація мала вплив в основному в районах, де переважала передільна община» [5, 195].

З'ясовав причини розгрому ВСС – «цікавий урок з політичної соціології селянства» [5, 197], серед них найважливіша – суворі репресії після листопаду 1905 р.; політична – «яка швидше за все полягає у взаємозалежності між керівниками ВСС і їх революційними союзниками, і з другого боку – в характері підтримки, яку їм надавали селяни» [5, 197–198].

Окрім того, науковець говорить про самостійність селян у створенні і діяльності ВСС, незважаючи на вплив існуючих політичних партій та організацій «... жодна партія не мала достатньо ресурсів, щоб впливати на селянство загалом» [5, 256].

Отже, Т. Шанін детально проаналізував діяльність Всеросійського Селянського Союзу в 1905 р. ВСС відіграв важливу роль у справі мобілізації селянства в роки революції 1905–1907 рр.

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/>

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.today/u17qZ>

3. Фирсов Б. М. Слово о Теодоре Шанине (Выступление на церемонии вручения медали) / Б. М. Фирсов // Аналитика Полит.ру (12 декабря 2008 г.). (рус.) – 12.12.2008.

4. Корнюченко С. В. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. / С. В. Корнюченко. – Черкаси: Ант, 2008. – 277 с.

5. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905–1907. 1917–1922 гг.: Пер. с англ. / Теодор Шанин. – М.: Весь Мир, 1997. – 560 с.

К. В. Івангородський

ПАЛЕОЕТНОБОТАНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА ДАВНІХ СЛОВ'ЯН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано палеоетноботанічні підходи у сучасній українській історіографії етнічної історії східних слов'ян.

Ключові слова: українська історіографія, землеробство, палеоетноботанічні дослідження, східні слов'яни

In the Article paleoethnobotanical researches of ancient-slavs agriculture in modern Ukrainian historiography are analysed.

Key words: Ukrainian historiography, agriculture, paleoethnobotanical researches, East Slavs

Проблема етногенезу східних слов'ян додержавного періоду була та залишається однією з останньої «вічних» для історіографії. Застосування останньою протягом кількох десятиліть суто історико-археологічних, етнографічних, археологічних і тим паче політико-ідеологічних підходів до її вирішення не внесло помітних кореляцій. У цьому ракурсі цілком логічними постають спроби науковців звернутися до інтердисциплінарного варіанта дослідження минулого спільнот давніх східних слов'ян, зокрема, й до методологічного арсеналу природничих наук. Подібну інновацію в історико-археологічних реконструкціях становить і так звана палеоетноботанічна методика, спрямована на визначення ролі культурних рослин у межах господарської діяльності людей на дописемному етапі розвитку певної етнічної (культурної) спільноти. Відразу зауважимо, що подібні студії не є численними та поки не мають належної наукової зацікавленості їхніми результатами. Відтак, метою пропонованої розвідки є аналіз сучасної української історіографії щодо етнокультурної специфіки землеробства давніх слов'ян у контексті палеоетноботаніки.

Останній термін до наукового обігу запровадив у середині минулого століття датський дослідник Г. Гельбак з метою означення системи взаємозв'язків між рослиною та людською популяцією. Хоча подібні дослідження почалися століттям раніше, а першовідкривачем у цій царині вважають швейцарського природознавця О. Геера, який у середині XIX ст. на основі викопних решток проводив реконструкцію органічного життя первісності та клімату. Як окрема наукова субдисципліна, палеоетноботаніка сформувалася безпосередньо в другій половині XX ст., і неабияке значення для цього мала тісна співпраця між ботаніками й ахеологами (звідси, до речі, й менш вживаний синонім цієї дисципліни – археоботаніка), що призвело й до зміщення основного акценту пошуків – від звичайного з'ясування процесу доместикації тих чи інших культурних рослин до аналізу етнологічних і господарських компонентів у життєдіяльності різних археологічних культур.

Особливості такої життєдіяльності етнічних спільнот у певному середовищі набули останнім часом вигляду окремого напрямку етнології, котрий іменують екологічним. Головним його завданням є

вивчення факторів життєзабезпечення спільнот у конкретних природних умовах із урахуванням усіх рівнів взаємозв'язків між суспільством і природою. В пострадянський час найпомітнішим фахівцем у цій царині став російський етнолог В. Козлов, який переконує: «Ставлячи в центр уваги, як і будь-яка екологія, дослідження взаємовідносин і взаємодії осіб чи їхніх спільнот та середовища, етнічна екологія враховує специфіку людини як соціально-біологічної істоти, провідну роль соціально-економічних факторів в її розвитку, важливість культури як основного небіологічного засобу адаптації до середовища замешкання» [1, 17].

Стосовно рівня прикладних етнеоекологічних студіювань минулого східних слов'ян додержавного періоду, передусім у межах сучасної української історіографії, виокремимо спеціальні праці авторства таких учених, як О. Веремейчик, В. Козюба, Д. Левченко, М. Любичев, О. Моця, В. Петрашенко, В. Приймак, А. Томашевський, Р. Шишкін та ін. [2]. Ними, зокрема, детально проаналізовано екологічні умови (грунти, рослинність, клімат), специфіка ландшафтів і рельєфів етнеоекологічних ніш, їхній вплив на заснування нових поселень східних слов'ян, зміна навколишнього середовища в результаті життєдіяльності останніх, навколоселищний потенціал ресурсних зон, на яких вони проживали. На сучасному етапі з'являється дедалі більше праць із усебічним аналізом екологічних і соціальних чинників життєдіяльності давніх етносоціальних спільнот. Завдяки залученню даних саме природничих наук розкрито причини розпаду та зникнення окремих археологічних культур. Наприклад, як це зробили А. Обломський, О. Петраускас і Р. Терпиловський відносно зарубинської культури [3].

Одним із найперспективніших напрямів етнеоекологічних досліджень минувшини (зокрема й східних слов'ян) є палеоетноботаніка, котра є предметом зацікавленень і вітчизняних науковців, насамперед співробітників Інституту археології НАН України, які від 1970-х рр. і дотепер прагнуть розширити традиційні методи обробки та осмислення східнослов'янських старожитностей. Завдяки цьому на сьогодні ними отримано доволі значний фактичний матеріал, на основі якого створено цілісну концепцію історичного розвитку культурної флори Східної Європи протягом тисячоліть [4]. Крім вищезгаданих, найбільш помітними палеоетноботанічними дослідженнями землеробства давніх слов'ян у сучасній українській історіографії варто визнати праці доктора біологічних наук Г. Пашкевич [5] та кандидата історичних наук С. Горбаненка [6], і передусім їхню монографію «Землеробство давніх слов'ян» [7], опубліковану 2010 р. Остання по суті виступила своєрідним підсумковим дослідженням багаторічної праці в галузі палеоботаніки сучасних українських науковців, відобразивши як джерельні, історіографічні, методологічні здобутки у цій царині, так і узагальнивши конкретні палеоетноботанічні напрацювання відносно слов'янських культур I тис. до н. е. – I тис. н. е.

Відрядно, що, згідно з спостереженнями вищеназваних учених, на сучасному етапі розвитку історичних досліджень результати палеоетноботаніки уже широко застосовуються в узагальнювальних роботах з різноманітних археологічних культур [7, 27],

а також у спеціалізованих статтях з господарства окремих слов'янських археологічних культур [8]. Хоча в деяких випадках палеоетноботанічний матеріал, проаналізований фахівцями, в окремих археологічних публікаціях застосовують не зовсім коректно, подекуди з привнесенням фактологічних помилок, що призводить до плутанини та дезорієнтації.

Таким чином, не можна не відзначити ту обставину, що на сучасному етапі розвитку знань з археології східних слов'ян дедалі актуальним стає ретельний аналіз навколишнього середовища, в якому їхні спільноти перебували на додержавному етапі. І якщо для більш ранніх етапів історії розвитку людства, з огляду на радикальні зміни клімату в минулому, ця теза вже давно є апріорною, то, як відзначають С. Горбаненко та О. Пашкевич, для періоду існування давніх слов'ян розуміння необхідності аналізу природних умов прийшло досить поступово та відносно нещодавно [7, 65]. Саме ця обставина, судячи з усього, й спонукала названих дослідників створити більш-менш узагальнювальну картину умов існування давніх східнослов'янських землеробів, що, безперечно, істотно просуває наукове усвідомлення етнокультурної специфіки їхніх спільнот.

Верифіковані часом методологічні підходи до вивчення потенційних ресурсних зон, знярядь землеробства, палеоетноботанічних спектрів та комплексів виступають сьогодні важливим підґрунтям для подальшого поглибленого дослідження питань палеоземлеробства на території сучасної України кінця I тис. до н. е. – I тис. н. е. загалом, а також для того, щоб встановити регіональні особливості розвитку землеробства на різних територіях. Аналізуючи цю та інші проблеми, залучивши джерельну базу для вивчення палеоетноботанічної складової землеробства давніх слов'ян, яка нині становить понад 100 пам'яток із різним ступенем вивченості матеріалу, згадані вище біолог і археолог дійшли висновку, що результати упорядкування відповідного матеріалу показали: ступінь дослідженості палеоетноботанічного матеріалу різних археологічних культур загалом відповідає ступеню вивченості самих культур східних слов'ян [7, 64].

Здебільшого палеоетноботанічний матеріал щодо останніх презентовано переважно відбитками зернівок та насіння рослин на керамічних виробих і в обмазці, а також обгорілими рештками у разі їхньої «консервації» під час пожежі на певній житловій археологічній пам'ятці. Спорадичні дослідження, як правило, демонструють кращу збереженість обгорілих решток рослин залежно від часу. Проведений науковцями спеціальний аналіз таких відбитків насіння і зернівок рослин на керамічних виробих та обмазці відобразився у доволі вагомій статистичній картині, презентованій у згаданій монографії у вигляді об'ємних таблиць та діаграм. Отримані під час досліджень палеоетноботанічні спектри для кожної вивченої пам'ятки дозволили С. Горбаненку та О. Пашкевичу встановити й палеоетноботанічний комплекс для кожної археологічної культури давніх східних слов'ян [7, 169–202].

Подібні синтетичні дослідження матеріалів землеробства досить переконливо доводять істотні зміни його головних складових, що відбувалися разом із змінами археологічних культур. Початковим, якісно

новим етапом розвитку землеробства на території сучасної України, на думку дослідників, потрібно вважати появу на зламі тисячоліть наральників (поєнешті-лукашівська та зубрицька культури) [7, 243]. Тоді як наступний етап уже пов'язаний з появою черняхівської та синхронних їй київської й вельбарської культур, а також культури карпатських курганів (III ст. н. е.). Завершальним же став етап, під час котрого завершилося становлення технічної основи землеробства доби Київської Русі. Основними ж формами останнього у східних слов'ян, як відомо, були «заплавна» система, підсічно-вогнева форма освоєння земельних ділянок, а також перелогова система землекористування. Практично ж могла змінюватися лише площа оброблюваних тим чи іншим способом полів [9, 312]. Поряд із соціальними змінами в той же час земельні ресурси на інших територіях були розподілені, а отже, повністю вичерпані, що й зумовило інтенсифікацію основних галузей сільського господарства.

Разом із тим не можна не зважати на те, що свідчення з приводу використання різних земельних угідь ґрунтуються переважно на опосередкованих даних, отриманих під час вивчення давніх землеробських знарядь, палеоетноботанічних комплексів археологічних культур, топографії давніх поселень і потенційних ресурсних зон. Втім, як переконують дослідники, еволюція знарядь для обробітки ґрунту, що зумовила розвиток знарядь для збирання врожаю, стала однією з головних причин змін, які сталися у сільському господарстві тієї доби, а зміни в палеоетноботанічному комплексі – їхнім наслідком [7, 261]. Водночас проведене дослідження показало, що весь комплекс знарядь землеробської праці пройшов розвиток від примітивних форм, притаманних попереднім культурам, до знарядь, які з технічного погляду склали основу сільського господарства східних слов'ян вже в давньоруську епоху.

Досить продуктивною, з погляду реконструкції специфіки етносоціальних процесів, що мали місце у східнослов'янському етнічному масиві додержавного періоду, є думка відносно взаємообумовленості розвитку землеробства слов'ян із соціальним «ускладненням» їхніх спільнот, що, як ми переконані, відображало по суті перетворення роздрібнених племен у більш стійкі етнічні об'єднання – народності. Адже, попри фрагментарність і недостатню інформативність наявних на сьогодні археологічних джерел, беззаперечним є той факт, що від середини I тис. у східнослов'янському конгломераті спільнот почалися вкрай важливі зміни передусім соціального ладу, наслідком чого став поділ і укрупнення земельних володінь, що вело до різкого скорочення придатного земельного фонду та зміцнення відповідного соціального прошарку, навколо якого й починається етносоціальна консолідація нового рівня. Втім, такий ракурс інтерпретації специфіки землеробства давніх слов'ян поки ще не набув спеціального аналізу в історичній літературі, що, безумовно, лише підсилює означену перспективу для майбутніх студіювань у цьому напрямі.

1. Козлов В.И. Методологические основы этнической экологии и вопросы их практического применения / В. И. Козлов // Методы этноэкологической экспертизы / В. В. Степанов, В. И. Козлов, Н. А. Дубова и др. ; науч. ред. В. В. Степанов. – М.:

ИЭА, 1999. – С. 14–29.

2. Веремейчик О.М. Сільські поселення IX – першої половини XIII ст. в межиріччі нижньої течії Десни і Дніпра : Автореф. дис. ...канд. іст. наук. 07.00.04 / ІА НАН України / О. М. Веремейчик. – К., 1994. – 18 с.; Левченко Д. І. Про вплив кліматичних змін на формування та поширення пенківської культури / Д. І. Левченко // Полтавський археологічний збірник. – 1993. – Ч. 1. – С. 30–37; Любічев М.В. Пенківська культура Дніпро-Донецького межиріччя : Автореф. дис. ...канд. іст. наук. 07.00.04 / ІА НАН України / М. В. Любічев. – Х., 1994. – 18 с.; Любічев М.В. Земледілля славян Дніпро-Донецького междуріччя в третьій чверті I тис. н. е. / М. В. Любічев // Вісник Харківського державного університету. – Х., 1997. – Вип. 29. – С. 37–45; Моця О.П. Просторові та еколого-господарчі аспекти досліджень давньоруського селища Автуничі // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини / О. П. Моця, А. П. Томашевський. – К., 1997. – № 1. – С. 28–42; Петрашенко В.А. Древнерусское село / В. А. Петрашенко. – К. : Академперіодика, 2005. – 264 с.; Петрашенко В.А. Давньоруські поселення поблизу с. Бучак / В. А. Петрашенко, В. К. Козуба // Археологія. – 2005. – № 2. – С. 55–69; Приймак В.В. Територіальна структура межиріччя середньої Десни і середньої Ворскли / В. В. Приймак. – Суми : Сумська філія археологічного центру Лівобережжя, 1994. – 76 с.; Томашевський А.П. Нарис історії та екології заселення Східного Поділля слов'яно-руської доби / А. П. Томашевський // Археологічні студії. – 2003. – № 2. – С. 132–160; Томашевський А.П. Інформаційна основа дослідження історії та екології заселення Східного Поділля слов'яно-руської доби / А. П. Томашевський // Археологічні студії. – 2008. – № 3. – С. 169–179; Шишкін Р.Г. Господарство та екологія населення Середнього Подніпров'я кінця I – V ст. н. е. : Автореф. дис. ...канд. іст. наук. 07.00.04 / ІА НАН України / Р. Г. Шишкін. – К., 1996. – 24 с.; Шишкін Р.Г. Господарсько-екологічна модель черняхівської культури (за матеріалами Середнього Подніпров'я) / Р. Г. Шишкін // Археологія. – 1999. – № 4. – С. 129–139.
3. Обломский А.М. Распад зарубинецкой культуры и его социально-экономические и идеологические причины / А. М. Обломский, Р. В. Терпиловский, О. В. Петраускас. – К., 1991. – 48 с.
4. Див. зокр.: Янушевич З.В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоэтноботаническим исследованиям / З. В. Янушевич. – Кишинев: Штиинца, 1976. – 214 с.; Пашкевич Г.А. Палеоэтноботанические находки на территории Украины. Памятники I тыс. до н. э. – II тыс. н. э. / Г. А. Пашкевич. – К., 1991. – Каталог I. – 48 с., Каталог II. – 47 с.
5. Пашкевич Г.А. Культурные растения Украины от неолита до средневековья (по палеоэтноботаническим материалам) : Дисс. ... д-ра биол. наук в форме науч. докл. 03.00.05 / Институт ботаники АН Украины / Г. А. Пашкевич. – К., 1992. – 46 с.; Пашкевич Г.О. Палеоэтноботаничні дослідження матеріалів Пастирського городища / Г. О. Пашкевич // Археологія. – 1998. – № 3. – С. 40–51; Пашкевич Г.О. Археологія та палеоэтноботаніка / Г. О. Пашкевич // Археологія. – 2005. – № 2. – С. 80–88; Пашкевич Г.О. Палеоэтноботаничний спектр пізньороманського часу з літописної Птави (за відбитками на кераміці) / Г. О. Пашкевич, С. А. Горбаненко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – № 1. – С. 134–139; та ін.
6. Горбаненко С.А. Окружающая среда и славянские памятники второй половины I тыс. н.э. (по материалам Левобережья Днепра) / С. А. Горбаненко // Stratum plus. – 2003–2004. – № 5. – С. 400–425; Горбаненко С.А. Землеробство і тваринництво слов'ян Лівобережжя Дніпра другої половини I тис. н. е. / С. А. Горбаненко. – К. : Академперіодика, 2007. – 198 с.; Горбаненко С.А. Сільське господарство жителів Пастирського городища / С. А. Горбаненко, О. П. Журавльов, Г. О. Пашкевич. – К. : Академперіодика, 2008. – 188 с.; Горбаненко С.А. Сельское

хозяйство носителей салтовской культуры в лесостепной зоне / С. А. Горбаненко, В. В. Колода. – К.: ИА НАН Украины, 2010. – 216 с.; та ін.

7. Горбаненко С.А. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. – I тис. н. е.) / С. А. Горбаненко, Г. О. Пашкевич. – К.: Академперіодика, 2010. – 316 с.

8. Див. зокр.: Абашина Н.С. Землеробство і тваринництво у населення Середнього Подніпров'я за матеріалами київської культури / Н. С. Абашина // Старожитності I тис. н. е. на території України. – К., 2003. – С. 8–13; Вакуленко Л.В. Землеробство як економічна основа господарства прикарпатського населення в III–IV ст. н.е. / Л. В. Вакуленко // Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали. – К., 2004. – С. 189–214.

9. Горбаненко С.А. Сільське господарство слов'ян другої половини I тис. н. е. (за матеріалами Лівобережжя Дніпра) / С. А. Горбаненко // Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали. – К., 2004. – С. 301–314.

В.А. Іващенко

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНЬСЬКОМУ СЕЛІ (1917 – 1921 РР.)

Проаналізовано історіографію податкової політики в українському селі у 1917–1921 рр. Висвітлено динаміку вивчення податкової політики в українському селі сучасними українськими науковцями. Сучасну історіографію податкової політики розділено за хронологією, виокремлено періоди. У кожному періоді згруповано науковий доробок за тематичним принципом.

Ключові слова: податкова політика, українське село, сучасна історіографія, українські історики.

In the presented article an author decides on historiography of tax policy in the Ukrainian village in 1917 – 1921. In it the dynamics of study of tax policy is reflected in the Ukrainian village by the modern Ukrainian research workers. An author divides modern historiography of tax policy after chronology, selecting separate periods. In every period, grouping of scientific works is carried out on thematic principle.

Key words: tax policy, Ukrainian village, modern historiography, Ukrainian historians.

Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р. розпочинається новітній період національного відродження, що характеризується усуненням політичної цензури, відкриттям доступу до історичних джерел із різних періодів історії України, насамперед Української революції 1917 – 1921 рр. Зникнення перешкод відкрило сучасним історикам широкі перспективи у вивченні податкової політики в українському селі, оскільки питання діяльності урядів Центральної Ради, Директорії, Гетьманату досі замовчувалося, що було зумовлено політичною системою СРСР та «шкідливістю» тем дослідження. З огляду на ці обставини актуальність вивчення сучасної історіографії податкової політики в українському селі 1917 – 1921 рр. є незаперечною.

Автор статті ставить за мету проаналізувати сучасну українську історіографію податкової політики в українському селі (1917 – 1921 рр.)

У сучасній історіографії податкова політика української революції представлена значно ширше, ніж у попередні періоди. Побіжно або безпосередньо вона вивчається на сторінках монографій, дисертацій, узагальнювальних та енциклопедичних видань, навчально-методичної та довідникової літератури.

Податкова політика національних урядів в українському селі у 1917 – 1921 рр. зрідка розглядається у контексті загальної історії України, дослідженнях з внутрішньої та економічної політики державних утворень зазначеного періоду, аграрних відносин та продовольчої політики. Передусім це праці В. Семенка [1], В. Сергійчука [2]. У своїх студиях вони висвітлили загальні тенденції в історії України доби революції. Однак податкову політику національних урядів в українському селі у них практично не відображено. В окремих дослідженнях мова йде про урядову діяльність, наприклад, у роботі Р. Симоненка [3]. Окремі сюжети, що стосуються податкової політики національних урядів в українському селі, опосередковано представлено в дисертаціях О. Кудлай [4], І. Лебедевої [5], Т. Харченко [6], В. Яблонського [7], С. Мякоти [8]. Крізь призму аналізу революційних подій 1917 – 1921 рр. в Україні податкову політику національних урядів в українському селі відображено у монографіях та публікаціях В. Солдатенка [9; 10], С. Кульницького [11], О. Копиленка [12; 13], В. Верстюка [14], О. Мироненка [15], О. Реєнта [16], Ф. Турченка [17], О. Атоян [18].

Наступну групу досліджень в історіографії податкової політики національних урядів в українському селі періоду революції 1917 – 1920 рр. становлять праці з аграрної історії. Характеризуючи дослідження, які стосуються нашої теми, доцільно розподілити їх на дві підгрупи: дослідження з аграрної політики українських урядів, від якої певною мірою залежала можливість селян сплачувати податки, та з історії безпосередньо українського селянства, його економічного й соціального становища та збройної боротьби.

Перша група робіт, на наш погляд, є чисельнішою. Зокрема, вона представлена працями П. Панченка [19], О. Мороза [20], І. Хміля [21], В. Сажка [22], В. Лозового [23–25] та інших дослідників.

У 2007 р. вийшла у світ колективна монографія Н.Ковальової, С. Корновенка, Б. Малиновського, О.Михайлюка та А. Морозова [26]. Крім аграрного законодавства та нововведень в аграрній сфері, авторами проаналізовано фіскальну діяльність на селі за часів Гетьмана П. Скоропадського та примусові здачі хліба за часів Директорії УНР [26, 124–125, 140–142].

Друга підгрупа – це роботи, в яких розкрито ставлення селянства до республіканських урядів, Гетьманату. Так, В. Волковинським [27], П.Захарченком [28] проаналізовано аграрну політику та фіскальні заходи української влади на селі. Тісно пов'язані з нашою тематикою і дослідження з продовольчої політики, оскільки в них часто йдеться про реквізиційну діяльність української влади й примусову здачу населенням продовольства. У цьому плані цікавою є праця В. Борисова, А.Чернобаєва [28]. Селянському повстанському руху, його причинам, перебігу і наслідкам присвячено дисертацію І. Куташева [30]. Опосередковано окремі елементи податкової політики національних урядів в українському селі проаналізовано у дисертації Б. Малиновського [31]. Аналізуючи внутрішню та аграрну політику австро-німецьких окупаційних військ, дослідник приділив увагу фіскальній діяльності та спільним каральним експедиціям з військами Центральної Ради, а згодом Гетьмана. О. Тимошук [32]